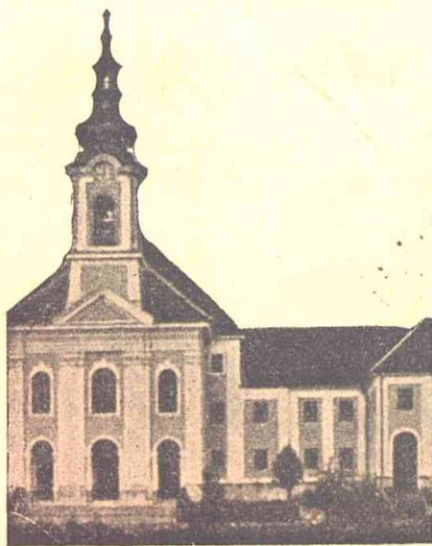

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

94810

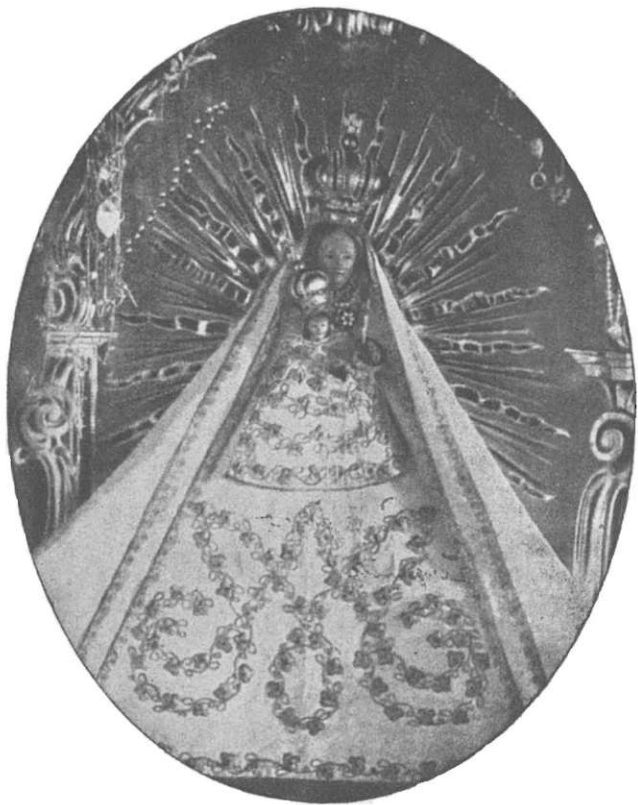
Uredništvo knjižnice
LJUBLJANA
prosv. stroj. Jezusovega

ELESOVO

*

+ 1938 +

VELESOVO

ZGODOVINSKI IN CERKVENI OPIS

VSE PRAVICE PRIDRŽANE

Franc Flajfar
župnik

1938

ZALOŽILA ŽUPNA CERKEV V VELESOVEM
TISK MISIJSKE TISKARNE DOMZALE-GROBLJE

UVOD

Za 700 letnico ustanovitve samostana in božje poti je podpisani želel zbrati nekaj novega gradiva o nekdanj zelo znamenitem samostanu v Velesovem in o slavni Marijini božji poti. Zadnja tozadevna knjižica izdana v letu 1914 je že skoro pošla. V ta namen je naprosil vse avtorje, ki so spisali članke in to knjižico. Vsi so dobrohotno sprejeli svojo nalogo in jo kljub veliki stanovski zaposlenosti prav radi in dobro izvršili. Naj jim bo izrečena na tem mestu prisrčna zahvala. Bog plačaj!

Knjižica naj pa širi zanimanje za ta sloveči kraj slovenske zemlje in pripomore k večjemu Marijinemu češčenju na tem kraju.

Velesovo, 6. julija 1938.

Franc Pfajfar
župnik.

Ustanovitev samostana v Velesovem

Profesor dr. Milko Kos.

Za ravan med Kranjem in Kamnikom se da že za prav stare čase dokazati, da je nekoč tu prebival človek. Ko so v 6. in 7. stoletju naši predniki prišli v te kraje, so se naselili največ tja, kjer so že ljudstva pred njimi izkrčila iz gozdov polja in pridobila plodno zemljo. Posebno pod tamkajšnji visokimi planinami so si stari Slovenci radi postavljali svoja sela in vasi. Selišča, ki se od Kamnika pa tja do gorenjskih Jesenic vrste pod vrhovi Kamniških planin in Karavank, je šteti med najstarejše slovenske naselbine na gorenjskih tleh. Kdaj se je v te kraje začela širiti krščanska vera, ne moremo natančno povedati. Rečemo pa lahko, da je do tega v večjem obsegu prišlo šele nekako okoli leta 1000 po Kristusu. Na ravnini med Kranjem in Kamnikom je najstarejša fara v Cerkljah. Že ime kaže na starino; ko daleč naokoli ni bilo nobene farne cerkve je ta kraj, ki se je skraja imenoval Trnovlje, dobil ime po pomembni materi-fari in cerkvi, posvečeni Materi božji.

V časih, ko je v Cerkljah že bila fara, so pa prišli obsežni deli slovenske zemlje v posest rodbin, ki niso bile našega rodu. Slovenska zemlja je spadala tedaj pod oblast nemškega kralja in ta je iz raznih vzrokov podeljeval zemljo pri nas številnim rodbinam iz nemških krajev. Te so se pri nas naselile in pripeljale s seboj svoje ljudi. Največ takih priseljencev je prišlo med Slovence iz Bavarske. Od tam je bil doma tudi rod, ki je imel pred 800 in 700 leti na ravnini med Kranjem in Kamnikom največ oblasti in zemlje. Imenuje se po gradu Andechs na južnem Bavarskem rod grofov Andeških. Njegovo središče na Gorenjskem je bilo v Kamniku, kjer so se v gradu nad mestom, imenovanem danes Stari grad, večkrat ti grofje mudili. Mimo zgornjega gradu so pa imeli Andeški tudi spodnji ali Mali grad, kjer nas spominja še danes kapela v dve nadstropji na čase, ko je bil — pred 700 leti — Kamnik na Kranjskem imenitnejši kraj od Ljubljane. Tudi glavni promet je šel v tistih časih drugače kot danes. V Kamnik se je stekala pot iz Savinjske preko Tuhinjske doline in Črne ter šla dalje na Cerklje, Kranj, Loko, Poljansko dolino, Cerkno, Tolmin in naprej v laško deželo.

Andeške grofe štejejo med visoke plemiče. Pod seboj so pa ti imeli celo vrsto nižjih ali malih plemičev, tudi vitezov imenovanih. Odkod so ti podložni plemiči prišli, se ne da pri vseh doznati; nekateri so bili prav gotovo domačini — Slovenci, za druge se pa more dokazati, da so

prišli hkrati s svojimi gospodi, Andeškimi, iz Bavarske. Ne le na gradovih, tudi po vseh večjih vaseh na polju med Kranjem in Kamnikom so pred 700 leti stanovali taki nižji plemiči ali vitezi. Med njimi so se povzdignili do posebno velike veljave plemiči, ki se včasih imenujejo po Velesovem, včasih pa po Kamniku. Po Kamniku zato, ker so kot grajski glavarji upravljali tamkajšnji grad in posest svojih gospodarjev — grofov Andeških.

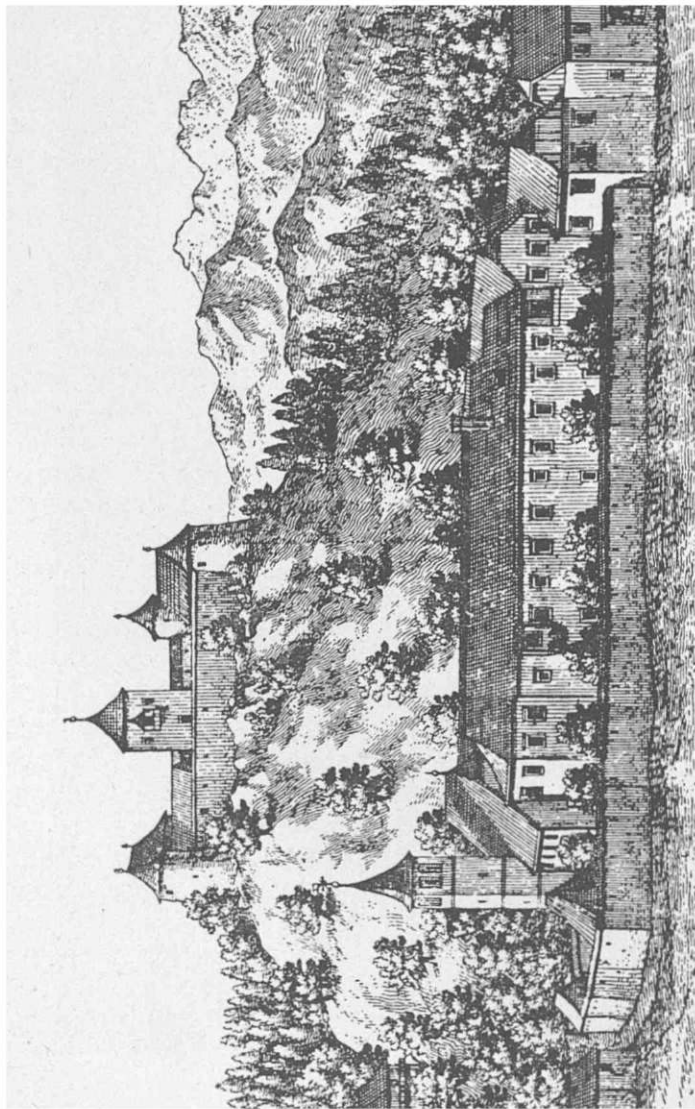
Tak grajski glavar iz tega rodu je bil v Kamniku vitez Gerloh, ki je živel ob koncu 12. in v prvi polovici 13. stoletja. On in njegovi bratje in sorodniki so imeli bogato posest, zlasti okoli Cerkelj, Šenčurja in Velesovega. Ta predvsem je rodu omogočila, da se je, s pomočjo tedanjega oglejskega patriarha Bertolda in grofov Andeških, opata iz Gornjega Grada in raznih sosedov, lotil ustanoviti na svoji zemlji v Velesovem samostan, ki je po času prvi vobče na Gorenjskem.

Že najmanj 80 let pred postavitvijo samostana je stala v Velesovem cerkev, posvečena sv. Marjeti. Postavljena je bila na lastni zemlji velesovskega plemiča Gerloha, Ker ni imela značaja in pravic farnih cerkva, se imenuje v virih le kapela. Po svojem značaju je bila ta kapela sv. Marjete takoimenovana lastniška cerkev, to je, spadala je v ono vrsto cerkva, ki jih je velikaš postavil na svoji lastni zemlji in ki so ostale njegova last, a od katerih je imel dohodke

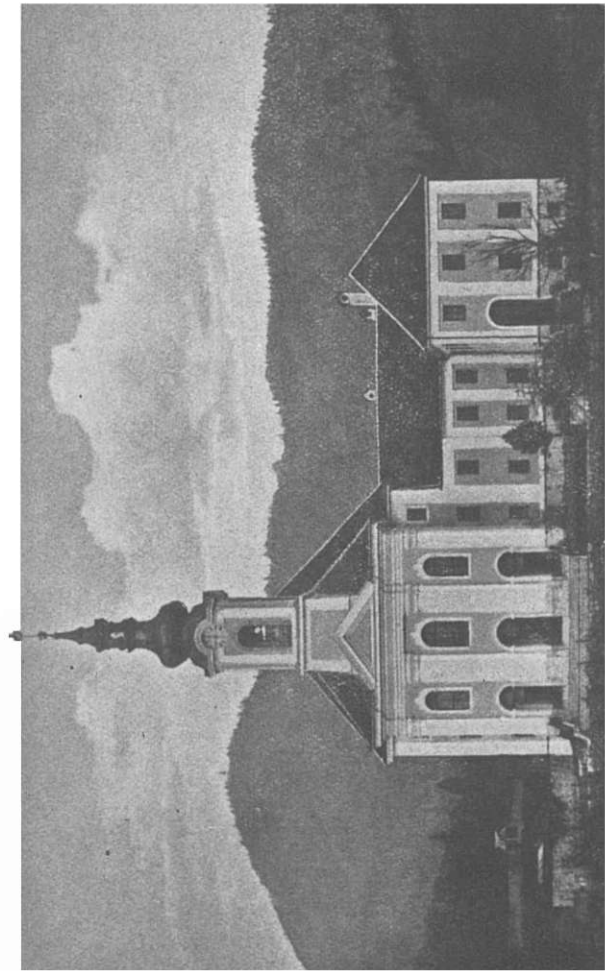
in gospodarsko korist. Iz mnogih lastniških plemiških cerkva so nastale na Slovenskem farne cerkve, navadno le za manjši okraj. Tudi velesovska sv. Marjeta je bila na tem, postati farna cerkev. Leta 1163. je dobila krstno in pogrebno pravico, petdeset desetino plačujočih kmetov in duhovnika, podrejenega oglejskemu patriarhu oziroma njegovemu namestniku, arhidiakonu na Kranjskem.

Duhovnija v Velesovem je pa obstojala komaj 75 let. Vrsta okoliščin je pripomogla, da je v tem kraju leta 1238. prišlo do ustanovitve samostana, ki je najstarejša ženska redovna naselbina na današnjih slovenskih tleh. Takrat je že 20 let sedel na stolici oglejskih patriarhov Bertold iz rodu grofov Andeških, ki je bolj kot kateri prejšnjih patriarhov kazal posebno vnemo za cerkveno življenje in organizacijo v deželah južno od Drave, to je v slovenskem delu svojega patriarhata. Pogostokrat je Bertold sam osebno prišel semkaj, dočim so se njegovi predniki in nasledniki mudili le bolj poredkoma v naših krajih. Za oglejsko cerkev je patriarh Bertold pridobil na Slovenskem številna posestva. Ostro je znal nastopiti proti tedaj razširjajočim se krivim veram. Posebno mu je pa bilo pri srcu ustanavljanje novih samostanov. Med njimi je bil tudi velesovski.

Pred 700 leti ustanovljeni samostan v Velesovem je pobožna ustanova Andeškim podložnih plemičev velesovsko-kamniških. Do ustanovi-

Velesovo in grad Kamen v Valvazorjevem času

Sedanja župna cerkev v Velesovem

tve je moglo priti nele, ker se je oglejski patriarh kot vrhovni cerkveni poglavar teh krajev zavzel za novo samostansko naselbino v svojem patriarhu, marveč tudi, ker ni kot svetni gospod in član Andeškega rodu imel kaj proti, da so Andeškim podrejeni plemiči dali vzpodbudo in možnost za novo redovniško naselbino. Oni pa, ki je vodil, kot se kaže, vse potrebne priprave, je bil tedanji opat gornjegrajskega samostana, Albert po imenu.

Tako se je torej zgodilo, da je leta 1238. plemič Gerloh velesovsko-kamniški, skupaj s svojima bratoma Veriandom — ki je bil za župnika v Mengšu — in Valterjem, potem z Rihco, ženo svojega pokojnega brata Berona in njenim sinom Veriandom in z Marjeto, hčerjo svojega rajnega brata Henrika, in pa z dovoljenjem vseh starejših in mlajših sorodnikov, izjavil, da podeljuje cerkev sv. Marjete v Velesovem in njene pritikline Materi božji in da ustanavlja njej na čast samostan v dolini blizu rečene cerkve. Hkrati se je Gerloh zase in vse svoje sorodnike odrekel pravic, ki jih je imel doslej kot lastniški gospod nad to cerkvijo in pa pravic, ki jih je imel nad njo kot njen odvetnik, z določbo, da sme samostan odslej sam svobodno voliti svojega branitelja. Cerkve so namreč v onih časih imele posebne svetne gospode kot odvetnike ali branitelje, ki so jih v svetnih zadevah in pred svetom zastopali, nemalokrat seveda bolj v lastno kot v korist dotične cerkve. Razume se, da so se cerkve takih

braniteljev skušale otresti in posebno na novo ustanovljene cerkve in samostani so si že vnaprej radi izgovorili oprostitev od takega nezaželenega varstva. Tako tudi Velesovo. Odslej je bil varuh in patron Velesovega oglejski patriarh.

V novi samostan so poklicali sestre iz samostana Ziegelhofen na Dunaju, ki so živele po pravilih sv. Avguština. Le glede uživanja mesa, platnene obleke in postov je določil oglejski patriarh, naj se nune ravnaajo po strožjih predpisih reda, ki se po svojem ustanovitelju, sv. Dominiku, navadno imenuje red dominikancev. Leta 1216. v južni Franciji ustanovljeni red se je v 13. stoletju silno naglo razširil po Evropi, pa tudi po delih Azije in Afrike. V času, ko so v Velesovo uvajali ženski oddelek tega reda ali dominikanke, je red doživljal že prvo veliko dobro svoje zgodovine. Na slovenskem je imel že od leta 1230. samostan v Ptujju, Velesovemu so pa sledile dominikanke v Studenicah pri Poljčanah (pred letom 1245) in v Marenberku v Dravski dolini (1251). Dominikanke so podrejene diecezanskemu škofu; zato tudi je oglejski patriarh z listino, napisano 11. decembra 1238, s katero je potrdil ustanovitev velesovskega samostana, določil razne podrobnosti glede dolžnosti in pravic nun v novi redovni naselbini.

Na novi samostan je prešlo premoženje in posest cerkve sv. Marjete. Ta je imela ob času ustanovitve samostana 28 kmetij kot svojo last,

od 45 kmetij pa pravico do dšetine. Mimo tega še eno kmetijo na Polici, ki jo je Rihca, žena Gerlohovega brata Berona, podelila v blagor duše svojega moža; od te kmetije naj bi šli dohodki za luč v cerkvi sv. Marjete in pri oltarju sv. Mihaela.

Bogata je bila posest, ki jo je prejela nova ustanova. Mengeški župnik Veriand je dal od svoje dediščine samostanu štiri kmetije v Šenčurju, pet v Olševku, eno v Voklem in en vinograd na Pšati. Gerloh iz Kamnika je volil samostanu svoj dvor v Velesovem v obsegu štirih kmetij z vsemi pritiklinami, posebno gozdom, štiri kmetije na Pšati in šest v Vopoljah. Valter iz Kamnika je dal samostanu eno kmetijo v Olševku. Vdova Rihca in njen sin Veriand sta odstopila novi redovni naselbini štiri kmetije v Tupaličah. Marjeta, ki je bila tudi iz rodu ustanoviteljev in je postala v novem samostanu nuna, je pa naklonila samostanu 14 kmetij na Polici, ki jih je kupil za 60 mark denarja, in k temu dodal še kakih 40 mark denarja, ki naj se porabijo v korist Velesovega. Henrik imenovan Črne, doma iz Velesovega, je podaril samostanu dve kmetiji v Olševku in eno v Lužah. Henrik imenovan Liste, je dal eno kmetijo v Češnjevku, Rupert iz Brnika pa eno kmetijo v Brniku. Zadnji trije s pogojem, da imajo užitek od teh kmetij še do smrti. Vsi našeti kraji, koder je novi samostan dobil posest, leže v bližini Velesovega in pa na ravnini med Kranjem in Kamnikom.

Ustanoviteljja, brata Gerloh in Veriand sta se zavezala, da postavita samostansko poslopje. Veriand je obljubil skrbeti za 2 mojstra in 6 delavcev z vsemi potrebščinami tako dolgo, dokler ne bo stavba končana. Ako bi pa prej umrl, kakor bi bilo poslopje izvršeno, hoče svojemu bratu Gerlohu za vzdrževanje mojstrov in delavcev prepustiti iz svoje dediščine po deset mark denarja na leto tako dolgo, dokler bi bilo potrebno. Vse drugo, kar bi bilo treba in kar bi se ne nabralo po prostovoljnih doneskih vernikov, hoče prav tako Gerloh preskrbeti. Ako bi pa umrl preden bi bil samostan dodelan, hoče zapustiti bratu Veriandu iz svoje dediščine po 15 mark denarja na leto za postavljanje poslopja. Ako bi pa oba umrla, preden bi bil samostan postavljen, hočeta rečene dohodke prepustiti tisti osebi, ki bi bila zato sposobna, da se uporabijo pri stavbi samostana.

Določeno je tudi bilo, da sme vsak, oglejskemu patriarhu, Andeškim ali pa bratom-ustanoviteljem podložni ali od njih odvisni vitez podeliti novemu samostanu, bodisi svoje lastno posest ali pa fevde. Tudi zamore vsak vernik, ki je storil svojo dolžnost nasproti svoji farni cerkvi, biti pokopan v Velesovem.

Glede sodstva je rečeno, naj se, če bi bili samostanski ljudje toženi tatvine, prelivanja krvi ali kaknega drugega zločina, razprave udeleži tudi zastopnik samostana. Če bi bil tat spoznan za krivega in obsojen na smrt, se sodnik ne sme

polastiti osebe ali stvari tatu. Globe, ki jih morajo plačati samostanski ljudje zaradi prelivanja krvi, prestopanja meja ali drugih prestopkov, naj dobi zastopnik samostana ne pa sodnik.

Končno je podelil oglejski patriarh Bertold z dovoljenjem svojega kapitlja Velesovskemu samostanu za vzdrževanje nun cerkev v Šenčurju, vendar si pridržal pravico zase in svoje naslednike, da smejo pri tej cerkvi nastavljati vikarje, ki naj dobivajo del dohodkov šenčurske cerkve za svoje vzdrževanje.

S posestjo in pravicami, ki jih je nova ženska redovna naselbina dominikank v Velesovem prejela leta 1238. od gospodov velesovsko-kamniških, oglejskega patriarha Bertolda in drugih je bil njen obstoj zagotovljen. V Velesovem se je začelo novo, za srednjeveške samostanske naselbine značilno in svojevrstno življenje.

Posest in gospodarska slika velesov. samostana po urbarju iz l. 1458.

Dipl. philos. Verbič Marija

Že naslov sam nam prikazuje, da se v pričujoči razpravi nimam namena baviti z zgodovino velesovskega samostana, ampak z njegovim posestnim in gospodarskim stanjem, kot nam je razviden iz njegovega urbarja iz l. 1458.¹

¹ Danes se nahaja ta urbar v arhivu Državnega muzeja v Ljubljani. Urbar je pisan na pergamentu v lepi kurzivi; vezan je v lesene platnice, ovit v rdeče pobarvan pergament, ima velikost 28×19 ter vsebuje 52 strani. Na drugi strani nosi urbar letnico postanka: Anno D(omi)ni M^oCCCC^oLVIII des freitag. Nach Iacobi ap(osto)li ist, Docz Regist(er) der frawn Münster Michelstettn. Vrwar am erstn der dörfer an geuenngt vnd czall vnd ein yedin dorff sundrlich geseczt / machet vnd weizzet. Snell eze vinden weczman dar tun suhet vnd begeret.

Torej urbar nosi še poseben register imen vasi, ki so pripadale samostanu, poleg vsake vasi je označena stran radi boljšega in hitrega pregleda, kar nam izpričuje o skrbni ureditvi urbarja. Imena vasi so v re-

Komaj dobrih dvesto let je minilo, odkar je bil samostan ustanovljen (ustanovna listina je datirana z l. 1238. — pred 11. dec.²) pa je posest velesovskega samostana izredno narastla. Vse od ustanovitve samostana pa do postanka tega urbarja, nam mnoge listine, ki se tičejo velesovskega samostana, pričajo o izredno hitrem naraščanju posesti samostana.³ K naglemu porastku posesti velesovskega samostana pa ni pripomoglo samo dobro upravljanje samostana, razni pokloni samostanu od posameznih dobrotnikov, ampak so posamezne plemiške hčerke, ki so vstopale v samostan, prinesle s seboj v samostan tudi posest, ki so jo njej darovali starši kot doto in ta jim je služila tekom njihovega bivanja v samostanu v užitek. To nam lepo prikazuje urbar velesovega samostana iz l. 1458. Iz urbarja namreč spoznamo, da je vsak podložnik samostana moral odrajtovati svoje služnosti in

gistru izmenoma pisana z rdečilom in črnilom. Posamezni listi urbarja pa so označeni z rimskimi številkami.

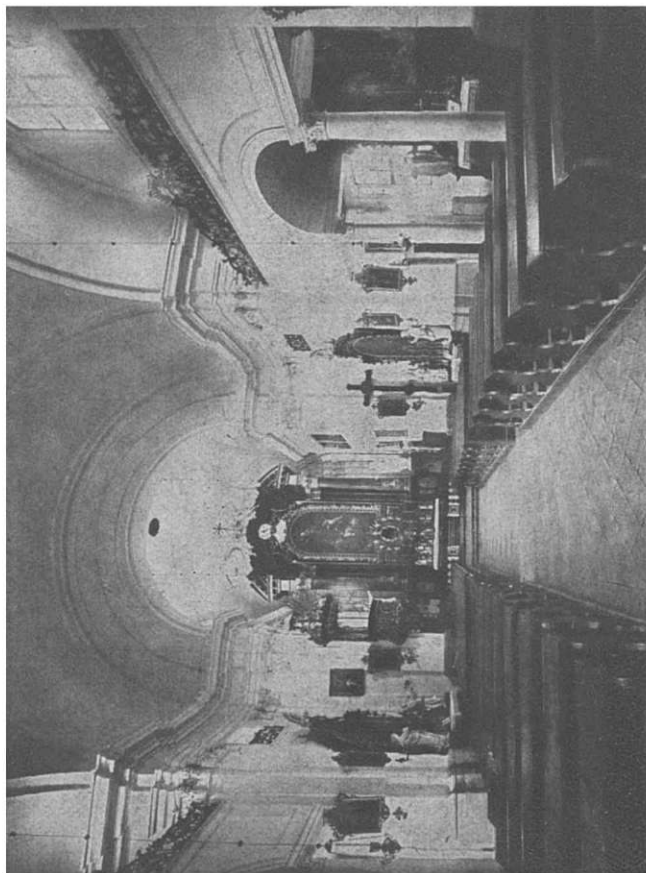
² Fr. Kos: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. V. knj. št. 698, str. 334.

³ Te listine so izdane pri Fr. Kos-u: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, V. knj. (1928. l.), Schumi: *Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain II. odd. I. zv.*; v regestu pa jih je izdal J. Parapat: *Doneski k zgodovini velesovskega samostana*. Letopiš Matice Slovenske l. 1873 str. 18—32.

dajatve ali direktno samostanu in njegovi duhovni družbi — »auf Conuendt« — ter njenim potrebam, ali pa služil neposredno v užitek posameznim nunam na podlagi katerih je prišel v podložniški odnošaj do samostana, s tem, da ga je dotična nuna, kateri je za njenega življenja v samostanu služil, kot plemkinja dobila od svojih staršev v doto in ga ob svojem vstopu v samostan na indirektni način privedla v podložniški odnošaj do samostana; po njeni smrti pa je postal dotični podložnik popolnoma avtomatično direktni podložnik samostana. To je lepo dokazano v že omenjenem urbarju velesovskega samostana. N. pr. v Češnjevku podložnik Matheus Breser služi »Aphaltrer(i)n«,⁴ obenem pa služi »frawn Thörlein der Stirmolarin«. Podložnik Jarney iz iste vasi pa je »frawn Claren Berneckern geschefft.« auf frau Anna Paradeisern«. ⁵ Tudi v Dvorjah sta dve kmetiji služili Ani Paradeizarjevi. V Poženku so posamezni podložniki služili različnim nunam, tako: frawn von Lyebegk, frawn Annen Paradeisern, Aphaltrein in frawn Thörlein Stirmolarin. Predvsem pa se omenjajo v urbarju podložniki Gerlochstei-

⁴ Ta nuna je bila Agneza Apfaltern-ška, priorka velesovskega samostana, ki se omenja v listini že leta 1426 (Milkowicz: Die Klöster in Krain. Archiv für österreichische Geschichte, zv. 74 (1889) str. 423.)

⁵ Ana Paradeiser se v listinah omenja l. 1441. in l. 1450—59 (Milkowicz, ibidem, str. 423.)

Notranjščina cerkve v Velesovem

Božjepotna Mati Božja v Velesovem

nove⁶ in sicer v Sp. Zalogu, Dobravi, Voljčem Potoku, Kaplji vasi, Podgorju Goli Gorici, v Čepljah, Lukoviči, Vrbi, Jaršah v »Unczesdorfu,« Stobu, Študi, dalje v Vodicach in Zapogah ter v Gameljnah. Kakor spoznamo iz velikega števila podložnikov Gerlochsteinovih, so bile nune s Kolovca najimenoitnejše v velesovskem samostanu. Obstoja je še posebna Gerlochsteinova dobrodelna ustanova za ubožce v samostanu. Samostan je namreč izvrševal svojo misijo predvsem v dobrodelnem pogledu. To nam zlasti urbar lepo prikazuje, ker se v njem omenjajo podložniki, ki so služili s svojimi dajatvami za miloščino »in almusn«.

Mnogi podložniki samostana so služili tudi »in Meylin ambt«. Nune iz rodbine Meylin-ove se omenjajo v listinah že pred postankom urbarja velesovskega samostana, in sicer se v listini iz l. 1363, 14. junija omenja kot prednica velesovskega samostana »Meylin von Chellerberch«. (Parapat, ibidem st. 24.) Tudi Liebensteinove nune se omenjajo v urbarju in njihovi podložniki v vasi Wag, v Stobu, Pšati ob Savi in v Mengšu. Od drugih nun velesovskega samostana, ki se omenjajo v urbarju, naj omenim še »Roymaninovo«, predvsem pa Alberto Snerperger-jevo, ki se

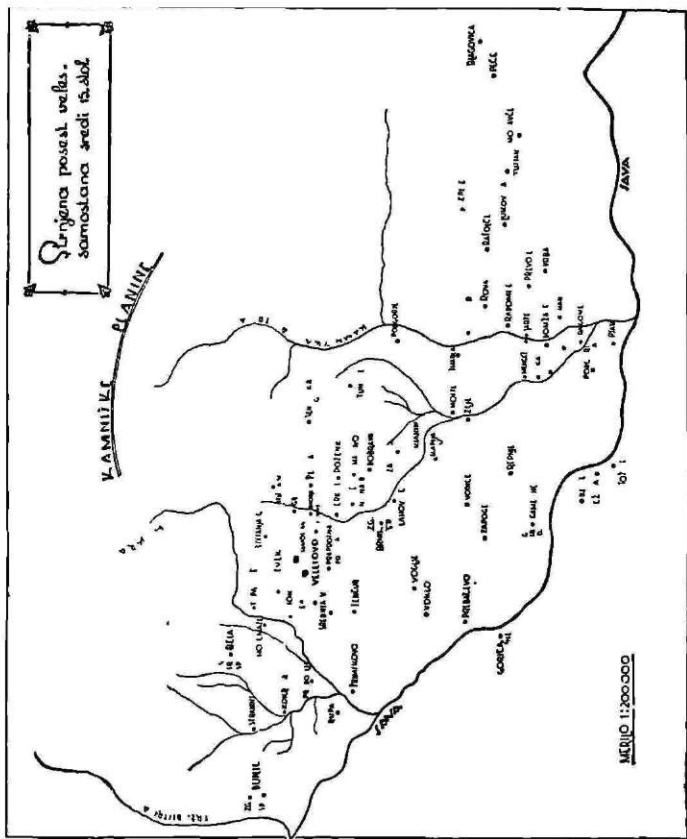
⁶ V listini iz l. 1931. se imenuje Elizabeta Gerlochsteinova (s Kolovca) kot prednica velesovskega samostana.

v listini iz l. 1436 omenja kot prednica velesovskega samostana (Parapat, ibidem str. 28).

Kakor spoznamo iz navedenega, je bil velesovski samostan zelo ugleden. Velike plemiške rodbine iz Kranjske dežele pa tudi iz drugih slovenskih krajev, so pošiljale vanj svoje hčere.

Pa tudi v gospod. oziru je stal velesovski samostan takoj za onim v Stični.⁷ Samostanu sta bili inkorporirani dve fari: Šenčur (Sv. Jurij) in Sv. Marije v Cerkljah ter mnogo kapel, oltarjev in duhovnikov. Zanimivo je, da baš urbar velesovskega samostana vsebuje podatke o množini oltarjev, ki so pripadali samostanu in njegovi cerkvi. Tako so mnogi podložniki samostana morali odrajtovati svoje dajatve za luč posameznim oltarjem velesovske cerkve. Tako se v urbarju omenjajo podložniki samostana, ki so odrajtovali svoje dajatve »zum liecht Gotesleichnam« — za luč pri oltarju sv. Rešnjega Telesa. To bratovščino je vodil poseben kaplan, ki je v plačilo za to vodstvo imel v užitek posebno posest v Šenčurju — »Goczleichnam Capplannguetr ze Sannd Jorign« — Tudi oltar sv. Dominika se omenja v urbarju, za čigar luč so tudi služili gotovi podložniki samostana. Tudi oltar sv. Janeza — »Sannd Johans altar« — je imela velesovska cerkev, kot tudi oltar sv. Štefana, ker so obema odrajtovali posamezni podložniki za luč gotove dajatve.

⁷ Milkowicz, ibidem, str. 421.

Predvsem nas pa na podlagi urbarja zanima posestno stanje velesovskega samostana v l. 1458, ko je bil ta urbar napisan. Meje posesti velesovskega samostana so bile v tej dobi izredno raztegnjene. Potekale so na severu ob vznožju Kamniških planin, na jugu je posest velesovskega samostana segala do Save in še preko nje do Ljubljanskega polja, meja je prešla proti zapadu zopet preko Save, potekala ob njenem desnem bregu navzgor do izliva Tržiške Bistrice v Savo in po Tržiški Bistrici navzgor vse do Kamniških planin. Na vzhodu pa je potekala meja nekako do črte. Blagovca,-Peče — Sava.

Od vasi, ki so s svojimi kmetijami pripadale samostanu, se v urbarju kot prva omenja Češnjevak z 12 kmetijami ali hubami nato Dvorje s 6 kmetijami. Grad s 6 kmetijami, Stiška vas (2)⁸ Am Kreuzpèrg — Rovte pri Stiški vasi? (1), Vntr dem holcz — Podlesje? (1), Koritnigk — Koritnik? (1).⁹ Raune pri Šenturški gori (2) Dobovica juž. od Stiške vasi (2), Šenturška gora (1), Češnjevak na Šenturški gori (1), Sidraš (1), Prapretno (1), Pešata (3), Poženk (9), Šmartno (1), Pšenična Polica (7), Gornji Zalog (2), Srednji Zalog (3), Spodnji Zalog (7), Dobrava (6), Tunjice (2),

⁸ Število kmetij samostana bom odslej označevala samo s številko v oklepaju.

⁹ Zadnjih treh vasi danes s tem imenom ni več; zato tudi lokalizacija teh vasi ni posebno sigurna.

Wolfsfurd - Volčji Potok? (1), Kaplja Vas (1),
 Moste (3), Podgorje (3), Staynanigh? (1),
 Kusyn? (1), Šmarca (2), Radomlje (5), Rova
 (2), Rafolče (1), Gola Goricza - Gola Gorica?
 (1), Čeplje (1), Lukovica (3), Gorenje pri Bla-
 govici (1), Preterš juž. od Peč (2), Peče (6),
 Gorica pri Pečeh (4), Kleve (2), Hrib (1),
 Moravče na Gorici (1), Tuštanj (4), Brezje (1),
 Krašce (1), Selo pri Moravčah (1), Spodnji Ol-
 ševsek (4), Imenje (1), Žeje (1), Imovica
 (5), Nidrdorff - Dolenja Vas? (4), Vrba (1),
 Dob (1), Kassch? (1), Wag? (4), Količevo
 (1), Jarše (8 obdelanih kmetij in ena pusta —
 öde — kmetija), Vnczesdorff - Vir? (7), Stob
 (4 in ena pusta kmetija), Studa (3), Blago-
 vica¹⁰, Sv. Pavel (2 kubi, ki sta bili pozneje zame-
 njani z gospodom Walchauserjem Lambergóm
 pri Jaršah), Selce pri Ihanu (1), Pšata pri Savi
 (2), Podgorica (2), Dragomelj (1), Loka
 (6), Mengeš (2), Suhadole (1), Vodice (3),
 Zapoge (1), Repnje (1), Gameljni (7), Stožice
 (1), Kleče (1), Goričane (2), Prebačevo (1),
 Voklo (15, od teh ena pusta kmetija), Voglje
 (21), Šenčur (18), Posest kaplana bratovščine
 sv. Rešnjega Telesa pri Šenčurju (4, med njimi
 dve »pusti, neobdelani« kmetiji), Srednja Vas
 (2), Visoko (9), Luže (8), Predoslje (ena
 kuba, ki je odrajtovala desetino), Primskovo

¹⁰ Ta vas je označena samo v registru urbarja, ne omenja se pa v zvezi s kmetijami.

(1), Klanec (1), Rupa, Kokrica, Bobovk (vse te vasi so bile s svojimi štirimi podložniki veles. samostana pozneje prečrtane v urbarju in zamenjane s kmetijami v Češnjevku), Duplje (4), Strahinj (3), Sebenje (1), Žeje na Bistrici (1), Tatinec (1), Bela, ki je pa samo v registru urbarja zapisana, Tupaliče (9), Hotemaže (7), Olševček (25), Velesovo (18), Trata? (5), Praprotna Polica (10), Cerklje (19), Vašče (1), Zgornji Brnik (4), Vopolje (6, od njih ena pusta kmetija), Lahovče (8), Štefanja gora (1), Laniše (3), Stranje (1), Žiganja Vas. Zadnje tri vasi ne spadajo k strnjeni posesti velesovskega samostana, kakor tudi ne Družinska Vas pri Starem gradu pri Beli Cerkvi blizu Novega mesta, ki se tudi omenja v urbarju. Tu na Dolenjskem je imel samostan svoje vinograde in podložnike, ki so mu služili v vinu, predvsem v Družinski Vasi, kjer je imel samostan 9 podložnikov, ki so vsi samostanu odrahtovali vino.

Ako premotrimo vso posest velesovskega samostana, v kolikor je zapisana v že omenjenem urbarju, na zemljevidni karti, spoznamo, da je imel samostan svojo najbogatejšo posest blizu svojega središča. Vasi Velesovo, Češnjevček, Olševček, Šenčur, Cerklje, Praprotna Polica, Pšenična Polica itd. so v urbarju zabeležene z najbolj številnimi podložniki samostana. Zlasti pa so bile številne vasi, ki so z enim ali dvema podložnikoma služile samostanu. To so bile predvsem vasi na perifernem območju njegove po-

sesti in čigar podložnike so posamezne nune velesovskega samostana, kot sem že omenila, privedle v podložniški odnos do samostana. Tako n. pr. Gerlochsteinova, Liebensteinova, Ana Paradajzarjeva itd.

Treba pa je izpregovoriti še o odnosu podložnika do samostana. Najbolj verno sliko o odnosu podložnika do velesovskega samostana pa nam v našem slučaju more nuditi samo urbar. Ves odnos podložnika do samostana pa se zrcali v tem, kaj in kako je podložnik služil svojemu zemljiškemu gospodu — velesovskemu samostanu — in kakšne služnosti in dajatve je imel proti njemu. Vse to pa je zopet zaviselo od velikosti in kakovosti njegove kmetije ali hube, od katere je moral odrajtovati svoje dajatve in služnosti samostanu. In te je dal samostan zapisati v urbar, sebi, kot podložnikom v korist.

Glede na velikost kmetij, ki so pripadale samostanu, moram omeniti, da v že omenjenem urbarju velesovskega samostana nimamo zabeleženih polovičnih in četrtinskih kmetij, kot se že v tej dobi v drugih urbarjih omenjajo, ampak so odrajtovali vsi podložniki svoje dajatve »von ainer hub(e)n«, — od ene kmetije, - velesovskemu samostanu.

Tudi o delitvi kmetij v urbarju ni mnogo govora. Edino v »Wag-u« se omenjajo kmetije, ki so bile upravljane od več oseb hkratu. Ali je oče delil kmetijo s sinom ali brat z bratom — n. pr. v Gameljnih je podložnik Andrej delil s

svojim bratom Petrom kmetijo in vsak odrajuje od svojega dežela svoje dajatve in služnosti. — večjih delitev ni bilo. Toda v urbarju nam je zabeležen samo en podložnik, in sicer v Sred. Zalogu, ki je imel dve kmetiji v svoji lasti.

Zanimive pa so »öde« ali puste kmetije, ki se pogostokrat omenjajo v urbarju. Vedeti namreč moramo, da so še v 14. in 15. stoletju zelo množile neobdelane in nenastanjene ali puste kmetije.¹¹ Take so bile tudi nekatere kmetije, ki so pripadale samostanu. Ker pa samostan od pustih, neobdelanih in nenastanjenih kmetij ni imel koristi, jih je predal v obdelavo in nastanitev dalje drugim podložnikom, ki so imeli že svoje lastne, obdelane kmetije. Tako se v urbarju omenjajo podložniki, ki so imeli poleg svoje lastne prejšnje kmetije še »öde« kmetijo; toda ta je že bila obdelana, kajti tudi od nje so odrajovali služnosti in dajatve samostanu, samo da so bile dajatve največkrat manjše od druge, kot od prve. Mnogokrat se pa približa dajatev prve kmetije dajatvi druge kmetije, to se pravi puste kmetije, ki je kljub temu, da jo je podložnik že obdelal, ohranila v urbarju ta naziv »öde«. Vprašamo se, na kakšen način so podložne kmetije nekega zemljiškega gospoda opustele? Več vzrokov je lahko v tem problemu. Bodisi, da so lastniki dotične kmetije, ki je pozneje opustela, izumrli, ali da so

¹¹ M. Kos: Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, str. 183.

Kremser-Schmidt: Oznanenje Marijino. (Vel. oltar.)

Kremser-Schmidt: Smrt sv. Jožefa

se izselili, ali da je to kmetijo doletela kaka druga katastrofa. In ker je bilo v interesu zemljiškega gospoda samega, da ima od svojih podložnih kmetij čim več koristi, ne pa, da mu posest propada in se uničuje, je to opustelo kmetijo podaril drugemu podložniku, ki jo je oskrboval prav tako kot svojo lastno kmetijo in vprav v tem se kaže racionalno gospodarstvo velesovskega samostana v srednjem veku.

Kakor sem že omenila, so pa morali podložniki samostana odrajtovati od svojih kmetij gotove služnosti in dajatve, ki se razlikujejo med seboj tako po svoji količini kot po materialni vsebini. One nam ne predočujejo samo gospodarske slike samostana, njegovega ekonomskega in materialnega stanja, ampak nam v še lepši formi in sliki prikazujejo, kaj je podložnik dotičnega kraja v tej dobi pridelal, s čim se je hranil, kakšne pravice in služnosti je imel do samostana in kako velika je bila njegova kmetija; torej socialno in gospodarsko sliko našega kmeta — podložnika.

Odrajtovale pa so se dajatve samostanu v denarju in naturalijah obenem. Od dajatev, ki jih je moral podložnik odrajtovati samostanu, se omenja redni zemljiški davek na prvem mestu. Plačevati ga je moral vsak podložnik v denarju. Na podlagi zemljiškega davka in njegove višine pa presojamo velikost dotične kmetije. Plačeval se je zemljiški davek v markah in šilingih ali v markah šilingih obenem. Višina dajatve zem-

ljiškega davka ne presega štiri marke. Tudi v funtih so nekateri podložniki odrajtovali samostanu zemljiški davek in sicer navadno pol funta. Enako se je tudi desetina, ki so jo plačevale posamezne vasi, - kot n. pr. Dvorje, Zg. Brnik, Sp. Brnik, Zalog, Poženk, Dobrava, Šmartno Gozd, Možjantica, Šenturska gora, Češnjevek, od dveh njiv, Rovte, Štiška vas, Srednja vas, Visoko, Voglje, Prebačevo, Olševek, Velesovo, Praprotna Polica, Dvor, — odrajtovala v denarju.

Poleg denarne dajatve pa so podložniki služili velesovskemu samostanu tudi v naturalijah. Od dajatev v naturalijah spada na prvo mesto žito. Med žitnimi vrstami, ki jih je podložnik velesovskega samostana prideloval, pa zavzema prvo mesto oves — »habern«, - kot se označuje v urbarju. — Oves je bil od vseh žitnih vrst najbolj razširjena žitna vrsta v območju velesovskega samostana in zavzema tudi prvo mesto med ostalimi žitnimi vrstami po količini pridelovanja. Skoro vsak podložnik, tudi najmanjši, je odrajtoval samostanu kakšno dajatev v ovsu. Mnogo je bilo podložnikov, ki so od vseh žitnih vrst odrajtovali samo ves oves samostanu. Ta moment pa je važen iz geografskega vidika; kajti mi vemo, da oves uspeva najbolje v območju hladnega, vlažnega podnebja ter tal; tu smo pa baš ob vznožju Kamniških planin, torej v območju najbolj vlažnega predela v Sloveniji, obenem pa ta predel karakterizira tudi hladno podnebje. Tudi je kultura ovsa možna na klimatično jako ne-

ugodnem terenu in na ozemlju, ki je še tako slabo in revno.¹²

Podložniki pa so odrajtovali oves kot ostale žitne vrste samostanu v posebni meri, v »starih.« Star je bil sicer ljubljanska mera ter je meril okrog 100 l,¹³ toda v našem slučaju je uporabljal samostan svojo posebno mero, ki je bila gotovo manjša. Najvišja količina ovsa, ki jo je moral odrajtovati podložnik vsako leto samostanu, je bila 5 starov, najmanjša pa 2 stara na leto. Oves se je pri odrajtovanju meril še v kupleniških škafih. Značilno je, da je eden in isti podložnik odrajtoval istočasno oves v dveh merah: v starih in kupleniških škafih. Navadno se je odrajtoval oves v kupleniških škafih za uradnika samostana.

Tudi pšenica — »waicz« — sé je odrajtovala samostanu v starih. Pšenica pa je že ona žitna vrsta, ki je bila v primeri z ovsom manj zastopana v območju posesti velesovskega samostana, kot nam izkazuje omenjeni urbar. Navadno so služili v tej vrsti žita oni podložniki samostana, ki so imeli večje kmetije, pa zato tudi večje služnosti in dajatve. Predvsem so bili to podložniki samostana v vaseh: Cerklje, Šenčur,

¹² Fr. Vatovec: K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja, str. 54.

¹³ Fr. Kos: Zgodovinski paberki iz loškega okraja. V. Mera in denar. Izvestja muz. dr. za Kranjsko, II. letnik, str. 23.

Voklo, Voglje, Luže, Visoko, Velesovo itd. Odrajovali pa so pšenico v enaki množini oz. količini kot oves. Tudi uradniku so morali nekateri podložniki samostana odrajtovati pšenico v kuplenikih tako n. pr. v Lukovici, Dvorjah itd. Tudi v merah — »mess« — so odrajovali nekateri podložniki svoje žito samostanu, tako tudi pšenico. Iz tega spoznamo, da na naših tleh ni obstajala enotna mera, ampak mnogo lokalnih mer in v meri, običajni v dotičnem kraju, so podložniki odrajovali svojemu zemljiškemu gospodu dajatve.

Rž — »resch« — je zapisana v urbarju takoj za pšenico na drugem mestu, dočim je pšenica, kot najboljša žitna vrsta, med vsemi naturalnimi dajatvami označena na prvem mestu. Rž je tudi v ostalem vedno spremljevalka pšenice in le redko nastopa brez nje. Največjo količino rži so odrajovali samostanu podložniki vasi Velesovo, Voklo, Voglje, Šenčur, Brniki itd. Tu je ponekod dosegla količino dajatve 6 starov.

Pšenica, rž in oves so bile tri glavne žitne vrste, ki so se pridelovale sredi 15. št. v območju posesti velesovskega samostana, kot tudi na Kranjskem sploh; vendar pa moram omeniti še druge žitne vrste, ki se danes na tem ozemlju zelo intenzivno goje, pa jim v dobi postanka našega urbarja niso posvečali toliko pozornosti. To so tri žitne vrste: ječmen, proso in ajda. Kot sklepamo iz dajatev samostanu, so se te tri žitne vrste le v mali meri gojile na območju posesti

velesovskega samostana. Samo po 2 ali 3 podložniki velesovskega samostana so odrajtovali svoje dajatve tudi v eni izmed navedenih treh žitnih vrst.

V tej dobi pa je podložnik polagal izredno važnost na pridelovanje lanu. Vedeti namreč moramo, da je bil kmet v tej dobi navezan sam nase; hraniti se je mogel le z onim, kar je sam pridelal, oblačiti pa s tistim, kar je sam izdelal. Zato je rabil lan, na podlog katerega je izdeloval platno in domačo obleko. Vsi urbarji Koroške, Kranjske in Štajerske nam jasno izpričujejo, v kako veliki količini je slovenski podložnik gojil na svojih tleh lan in za njimi ne zaostaja urbar velesovskega samostana. Dajatev, ki so jo podložniki odrajtovali samostanu v lanu, je obstajala v »ein czelling har«.¹⁴ Marsikateri se je mogel od te dajatve odkupiti z denarno dajatvijo. Ta odkupnina je znašala 7 soldov vsako leto. Mnogi podložniki pa so morali poleg lanu odrajtovati še posebej 7 soldov. Drugi zopet so za »har Recht« — laneno pravo — morali odrajtovati dajatev v denarju, dalje naturalno dajatev v lanu — »ein czelling har« — in še en sold v »kamro«.

¹⁴ Ta količina pomeni 10 šopov lanu; vsak šop lanu, ki obstoji iz pretrtih vlaken, pa obsega toliko, kolikor se jih more z obema rokama povleči skozi greben. Anton Mell; Beiträge zur Geschichte des Untertanswesens in Steiermark. Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark 41. zv., str. 166—168.

Tudi muškat — »muscatt« — se še omenja v urbarju, kot naravna dajatev nekaterih podložnikov samostanu, in sicer v vasi Visoko.

V zvezi s pridelovanjem pšenice in drugega žita pa je tudi odrajtovanje tako zvane »fochnitsch« — neke vrste belega kruha, vendar pa tudi ta dajatev ne nastopa pogosto v urbarju.

Poleg dajatev v pridelkih, pa so podložniki odrajtovali velesovskemu samostanu tudi dajatve v živini in njenih produktih. Toda govedjereja in prašičjereja v teh krajih ni mogla biti razširjena, ker podložniki niso odrajtovali te živine, niti njihovih produktov samostanu. Zanimivo je, da se v urbarju sir sploh ne omenja, dasi bi bil zelo prikladen za samostan z mnogimi njegovimi posti. Samo nekaj skled skute — »twohoch«-a — se omenja v urbarju, toda ta dajatev je v zvezi s kozjerejo, ki pa tudi v območju velesovskega samostana ni bila v tedanji dobi posebno razvita.

Mnogo bolj pa je bila razvita v območju velesovskega samostana ovčjereja. To nam potrjujejo mnoge dajatve v ovcah, ki so jih morali podložniki redno odrajtovati samostanu. Ta dajatev se v urbarju označuje z »ein frissching mit ein lamp« — enojagnje z ovco. — Tako so podložniki Stiške vasi, Vokla, Vogelj, Šenčurja, Luž, Velesovega, Cerklja, Sp. Brnika, Vopolij odrajtovali samostanu »ein frissching mit ein lamp«. Najčešče nastopa ta dajatev v zvezi s »Sannd

Jorgn Recht«, kar pomeni, da so podložniki na podlagi tega prava svojo dajatev v ovcah odrajtovali ob gotovem letnem času — ob Sv. Juriju, to je 24. aprila. Ta termin, Sv. Jurij, je bil rezerviran baš za to dajatev tudi pri drugih zemljiških gospodih na slovenskih tleh, kar nam lepo prikazujejo urbarji iz Koroške, Štajerske in Kranjske.

V območju posesti velesovskega samostana je bilo v srednjem veku izredno razširjeno perutninarstvo. Vsi podložniki velesovskega samostana razen onih, ki so plačevali samo zemljiški davek in desetino v denarju, so odrajtovali gotovo dajatev v perutnini. V splošnem je skoro vsak podložnik odrajtoval samostanu 6 kokoši — »huen VI« — na leto. Ni pa bila ta dajatev tudi brez pustne kokoši — »vasschang huen«.

V zvezi z dajatvijo v perutnini, pa je bila tudi dajatev v jajcih. Vsak podložnik samostana, ki je odrajtoval dajatev v perutnini, je moral odrajtovati tudi določeno število jajc vsako leto. Količina dajatev v jajcih je bila enaka za vse podložnike — 25 jajc ali odkupnina od te dajatve, 4 pfenige.

O pravu podložnikov, da so gotove dajatve odrajtovali ob določenih letnih časih, sem že izpregovorila. Ob pustnem času so morali odrajtovati podložniki samostanu posebno pustno kokoš, ob Sv. Juriju je bil čas odrajtovanja ovc in jagnet, za laneno pravo so pa podložniki morali še plačevati, in sicer 7 šilingov.

O služnosti, ki jih je imel podložnik do samostana, pa ne moremo govoriti. Prava tlaka, tako zvana »robot«, se v urbarju skoro nič ne omenja. Samo en podložnik samostana na Štefanji gori, po imenu Janes Bydimeschik, ki je odrajal samostanu denarno dajatev 40 šilingov za desetino, je delal še 4 dni tlake, toda ne velesovskemu samostanu, ampak cerkljanskemu župniku. Kljub temu pa je velesovski samostan zahteval od svojega podložnika neko posebno tlako, in sicer vožnjo vina — »weinvarit« — kot se označuje v urbarju. Že prve v urbarju omenjene vasi, kot n. pr. Češnjevak, Dvorje, Grad, Stiška vas itd., so s svojimi podložniki služile samostanu v vožnji vina. Navadno je moral vsak prizadeti podložnik opraviti eno vožnjo vina na leto, samo nekateri podložniki so bili obremenjeni z dvema (n. pr. v Vogljah 3 podložniki). Samostan je imel velike vinograde na Dolenjskem, kot sem že omenila, in ker gotovo ni imel sam tovarne živine, so mu morali njegovi podložniki tovoriti vino. Veliko število podložnikov, ki je moralo tovoriti vino, nam je jasen dokaz, da so samostanu pripadali veliki vinogradi na slovenskih tleh. Marsikateri podložnik pa se je mogel od tovorjenja vina odkupiti z denarno dajatvijo 40 šilingov.

Samostan je imel tudi svojega uradnika, ki je gotovo vodil nadzorstvo nad posestnim stanjem samostana in ki je pazil, da so se služnosti in dajatve podložnikov samostanu točno odrajavale.

Kremser-Schmidt: Sv. Janez Krstnik

Kremser-Schmidt: Sv. Katarina.

Za svojo službo pa je tudi on dobival od podložnikov posebne dajatve. Kot sem že omenila, so mu podložniki samostana odraštovali dajatve v ovsu in pšenici. Češnjevek, Dvorje, Štiška vas, pa vse tja do zadnje vasi, ki je pripadala zemljiškemu gospodstvu velesovskega samostana, so imele podložnike, ki so odraštovali uradniku samostana te dajatve. Zanimivo je, da so pšenico odraštovali uradniku samostana baš podložniki s priimkom Suppan. Ker so bili tej dajatvi podvrženi predvsem večji in premožnejši podložniki, nam je to dejstvo znak, da so Suppani bili eni izmed premožnejših podložnikov. S svojim priimkom pa dokazujejo, da so mogoče bili v neki dobi po stanu na višji stopnji, kot ostali podložniki, da so bili župani in da je prišel naziv njihovega nekdanjega poklica v njihov priimek, ko svoje funkcije niso več opravljali.

Druge dajatve uradniku samostana pa so bile zelo malenkostne, tako v kokoših, jajcih in nekaj malenkostnega v denarju. Seveda so bile vse dajatve uradniku samostana od strani podložnikov prepiche za njegovo vzdrževanje in je gotovo poleg teh dohodkov imel še svojo lastno posest, od katere pa ni odraštoval služnosti in dajatev in vsled česar ona ni zapisana v urbarju.

Ako napravimo prerez čez celotno razpravljanje o posestnem in gospodarskem stanju velesovskega samostana sredi 15. stoletja, dobimo sledečo sliko:

Posest velesovskega samostana sredi 15. stoletja je bila zelo razprostranjena. Meje so ji bile na severu Kamniške planine, na jugu reka Sava, tja do Ljubljanskega polja; na zapadu je šla meja po levem bregu Tržiške Bistrice do izliva v Savo in dalje po levem bregu Save; na vzhodu pa je potekala meja na črti: Blagovca — Peče — Sava. Preko 100 vasi je s svojimi podložniki pripadalo pod oblast velesovskega samostana. V središču je bila posest strnjena, na periferiji raztresena. Večino posesti so samostanu prinesle posamezne nune bogatih plemiških krogov, ki so ob vstopu v samostan, od staršev prejeto posest darovale samostanu. Na ta način so podložniki prestopili izpod oblasti svetnega gospoda pod oblast cerkvenega, pod zemljiško gospodstvo velesovskega samostana.

Gospodarsko in socialno stanje podložnika velesovskega samostana sredi 15. stol. pa ni bilo tako obupno, kot je bilo ono pri podložniku svetnega zemljiškega gospoda, ki so mu težke vojne in politične krize na slovenskih tleh v tej dobi prinesle izredno poslabšanje njegovega podložniškega stanja in ki najde v svojem obupnem položaju izhod le v kmečkih uporih l. 1478., l. 1515. in 1573. l. Da je bilo stanje podložnika velesovskega samostana znosljivejše od onega pri podložnikih svetnih zemljiških gospodov, nam govore sledeči momenti:

1. Že samo dejstvo, da je bila zemljiška gosposka cerkev ali njena ustanova, nam potrjuje,

da ta že iz verskih in etičnih ozirov ni mogla izžemati svojih podložnikov. Zlasti pa so bili ženski samostani oni, ki so izvrševali delo usmiljenja in dobrosrčnosti, kot tudi velesovski samostan, kjer je celo obstojala Gerlochsteinova ustanova dobrodelnosti za ubožce.

2. Velike tlake podložniki samostanu niso opravljali, kar je v tej dobi velikega pomena, ko svetni zemljiški gospod sili svojega podložnika k prekomerni tlaki.

3. Dajatve podložnika samostanu v splošnem niso bile velike.

Kljub temu pa je bil samostan eden od najbogatejših na slovenskih tleh. Znana vam je njegova odlična ekonomija. On ni pustil, da nenaseljene in puste kmetije popolnoma opuste in se uničijo, ampak jih je dajal v obdelavo drugim podložnikom, ki so od te kmetije zopet odrajtovali enake dajatve, kot od svoje lastne. Poseben uradnik je upravljal in nadziral celotno posest velesovskega samostana in pobiral dajatve, namenjene samostanu. Samostanu pa je dotekala posest vse do njegove razpustitve in še ni bila zaključena z omenjenim urbarjem iz l. 1458. Niti politične, niti gospodarske neprilike novejšega časa ga niso uničile, ampak je vedno še dalje procvital vse do njegove razpustitve l. 1782.

Marijina božja pot v Velesovem

Jožef Lavtižar, župnik

I.

Ni stoletja, v katerem bi bilo poganjalo redovno življenje katoliške Cerkve tako močne korenine, kakor je trinajsto stoletje.

Kar drug za drugim sta stopila na pozorišče dva slavna redova: frančiškanski in dominikanski. Govorili bomo o poslednjem, ker mu je pripadal samostan v Velesovem.

Njegov ustanovnik *sv. Dominik* se je rodil na Španskem leta 1170. Krstni kamen, pri katerem je prejel Dominik sveti krst, je prišel v tako čast, da so tri stoletja krščevali pri njem otroke španske kraljeve rodovine. Po dovršenih šolah je prejel Dominik mašniško posvečenje in postal stolni kanonik pri škofijiški cerkvi v Osmi. Ni mu pa zadostovalo tamošnje mirno življenje. Hotel je storiti kaj več v božjo čast in v blagor vernikov. Želja se mu je kmalu spoznala.

Prišel je na južno Francosko ter videl, kako se je v okolici mesta Albi razširilo krivoverstvo

in kakšna razuzdanost je vladala v teh krajih. Neustrašeno je hodil okrog in poučeval zapeljano ljudstvo. Čeprav ni rabil drugega orožja kakor molitev in lepo besedo, je vendar veliko odpadnikov pripeljal na pravo pot. Da bi imel še več uspehov, je pridobil nekaj tovarišev in ustanovil *pridigarški ali dominikanski red*, ki ga je potrdil papež Honorij III. (1216—1227). Redovnikom je bila določena bela obleka s črnim plaščem, kot dolžnost pa zatiranje krivoverstva in oznanjevanje evangelija. Z milimi besedami so Dominik in tovariši oblažili nasprotnike in pomirili razburjene duhove. Red je tako napredoval, da je štel v kratkem 600 samostanov, se širil po raznih deželah Evrope ter ostal do današnjih časov.

Vsled prestanega trpljenja obnemogel je umrl Dominik v mestu Bologni na Laškem leta 1221., ko je dočakal 51 let. Postavili so mu tako krasno cerkev, da jo obišče vsak tujec, ki pride v Bologno.

Dominikancem so rekli *canes Domini* (Gospodovi psi), pa menda ne v zaničljivem pomenu, marveč zato, ker so kot budni čuvaji z apostolsko vnemo varovali Kristusove nauke. Zato vidimo na slikah, ki predstavljajo svetega Dominika, psa poleg njega. Pes drži med zobmi gorečo plamenico v znamenje, kako navdušeno je govoril Dominik in zapeljancem prižigal luč prave vere.

On je pa tudi ustanovnik ženskega debela dominikanskega reda. Želel je namreč, da bi še redovnice s poukom in z vzgojo ženske mladine delovale po njegovem namenu za blagor ljudstva.

Na Kranjskem je bil kmalu dosežen ta namen. Že osemnajsto leto po Dominikovi smrti so zgradili blagi dobrotniki cerkev in samostan za dominikanke. *Ustanovniki so bili* mengeški župnik Veriand, njegova dva brata Valter in Gerloh, vdova Rihca s sinom pa gornjegrajski benediktinski opat Albert. Ko so se posvetovali, kje bi dobili najbolj ugoden prostor za bivanje »belih nun«, so ga izbrali v *Velesovem med Kranjem in Cerkljami* ob vznožju Kamniških planin. Niso ga iskali na višini, raz katero bi se bila videla cerkev in samostan daleč naokrog, ampak v tihi dolini, ločeni od svetnega šuma. Menihi benediktinskega reda so zidali svoje domove zelo radi na višjih točkah, dominikanci pa na ravnini, od tod prislovica: »Benedictus in monte, Dominicus in valle«. (Benedikt na gori, Dominik v dolini.)

Bil pa je še poseben vzrok, da so zgradili ustanovniki na omenjenem prostoru dom za dominikanke. Tukaj je stala že iz prejšnjih časov *kapela Matere božje*, ki so jo imeli verniki v veliki časti. Zato so rekli temu kraju *Marijina dolina*. (Vallis sanctae Mariae.) Ohranilo se je pripovedovanje, da je rastlo na tistem mestu, kjer so postavili kapelo, hrastovo deblo. Med vejami so našli okrog l. 1220. kip Matere božje z Jezusom v naročju. Vzeli so ga s hrasta in po-

stavili v novo zidano kapelo. Ljudje so začeli hoditi v obilnem številu k velesovski Mariji na božjo pot, da bi si izprosili pomoč v raznih potrebah.

Prav tukaj je priklila iz zemlje nova cerkev, posvečena blaženi Devici, poleg nje pa se je vzdignil samostan za redovnice svetega Dominika. Kakor je bil Dominik ves prevzet v češčenju Gospodove Matere, tako naj bi jo imele tudi njegove duhovne hčere v posebni časti. Bog, ki izbira ponižne, da izvršuje z njimi velike namene, si je izbral najponižnejšo Devico in dosegel z njo najvišji namen našega odrešenja. Toda pot njenega Sina ni bila gladka, temveč je peljala skozi trpljenje. Enako tudi Marija ni hodila po poti, nastlani s cveticami, ampak mnogokrat posuti s trnjem. Kakšno veljavo mora imeti zdaj v nebesih, ker je bila že v življenju združena z njim, z njim obljubljena v raju, z njim zapuščena v Betlehemu, z njim bežeča v Egipt, z njim skrita v Nazaretu, z njim ponižana na Kalvariji in z njim povišana v nebesih! Po svojem Vnebovzetju je nam postala to, kar je sonce za zemljo. Sonce je zemlji dovolj blizu, da jo ogreva in razsvetljuje, pa stoji tudi tako visoko, da ga moremo vsi videti. Sončna razdalja je po božji modrosti preračunana tako, da je zemlji v korist. Enako je z Marijo in z nami. S svojo milostjo je sklonjena tako globoko do nas, da lahko vsi občutimo njeno moč. Povišana pa je tudi tako visoko, da jo more videti vsako oko. Njeno srce je na-

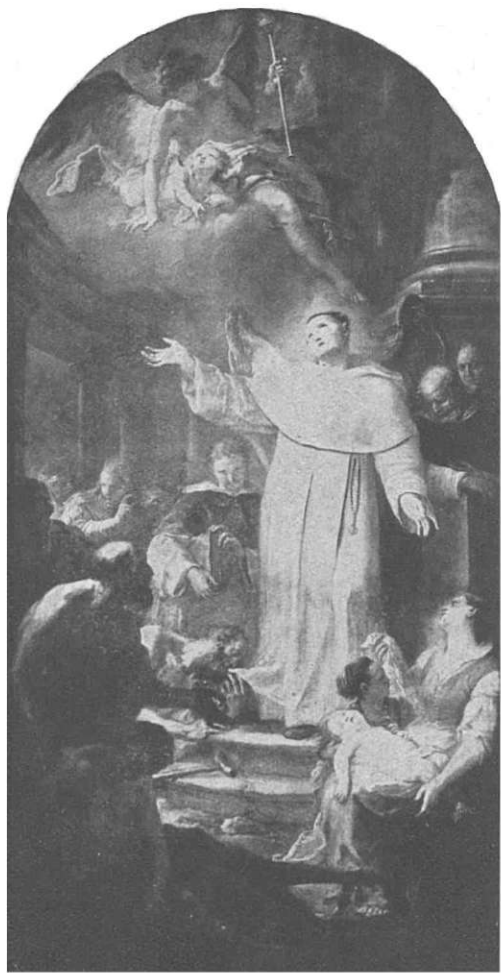
gnjeno proti zemlji, da je v pomoč vsem svojim otrokom. *Kakor je Bog po Mariji prišel k nam, tako bomo tudi mi po Mariji prišli k Bogu.*

II.

Oglejski očak Bertold, takratni cerkveni poglavar naših krajev tjagor do Drave, je potrdil ustanovitev cerkve in samostana v Velesovem leta 1238. Takrat namreč še ni bilo škofije v Ljubljani, zato so pripadali Slovenci veliki oglejski nadškofiji.

Slavni dan utemeljenja nove božje hiše in samostana je bil 11. december omenjenega leta. Takoj so začeli delavci s pripravami za zgradbo. Ko je očak Bertold sporočil duhovnikom, naj verniki po svoji moči kaj darujejo v ta namen, je zidanje napredovalo tako hitro, da je bilo dovršeno v prav kratkem času.

Prve bele nune so prišle iz Ziegelhofen-a pri Dunaju. Prednico so si same volile in očak jo je potrdil, ako se v enem tednu po izvolitvi nihče ni pritožil pri gorenjskem naddijakonu. Samostan je bil na imenitnem glasu ne samo v domači deželi ampak tudi daleč čez meje Kranjskega. Odlične plemiške družine so pošiljale v Velesovo svoje hčere v vzgojo redovnicam, ali pa z namenom, da so se posvetile redu svetega Dominika in ostale vse življenje v samostanu. Kraj njih domovanja je bil kakor ustvarjen za nemoteno redovno življenje. Obdan na treh

Kremser-Schmidt: Sv. Vincencij Fereri

straneh z zarastlimi hribi je imel — in ima še dandanes — le proti jugu odprt pogled. Njegova krasna lega je zavarovana pred vetrovi ter ves božji dan izpostavljena svetlobi in gorkoti kraljevega sonca.

Pri posvetitvi cerkve so Marijin kip, ki je bil poprej v stari kapeli, prenesli v novo cerkev in ga umestili nad tabernakljem velikega oltarja. Ob ti slovesnosti je bilo v Velesovem zbranega silno ljudstva. Množice so se vsipale v svetišče, da bi prišle v bližino Marijinega oltarja. Glas o božji poti, ki so jo obiskovali poprej le posamezniki, je segal zdaj na vse strani. Vabila pa je ljudi tudi cerkev sama, ker so jo imele redovnice kolikor mogoče lepo okrašeno. Za dušno oskrbovanje romarjev pa ni zadostoval le samostanski duhovnik, temveč so hodili pomagat tudi drugi duhovniki. Ko so se naselili leta 1644. kapucini v Kranju, jih je določil ljubljanski knezoškof kot izredne dušne pastirje za velesovsko božjo pot.

Kapucini so bili ljudstvu zelo priljubljeni, zaradi njih vneme v opravljanju službe božje in zaradi poljudnih govorov. Odlikovali so se tudi jezuiti, ampak le bolj v omikanih krogih. Kapucin pa je občeval najrajši z navadnim ljudstvom, preprost med preprostimi, živeč od milodarov, ki jih je pobiral po vaseh, oblečen v rjavi ponošeni halji z malho čez ramo ali tudi z vrečo na hrbtu. Kadar pa je stopil ta evangeljski ubožec na prižnico, so se kresale iskre in užigala srca po-

slušalcev. Nič umetnega ni bilo v njih govorih, ampak vse krepko in domače, da je zadevalo v dno duše. »Danes bodo pridigovali v Velesovem pater Anton ali pater Ambrož ali pater Kamil« — tako je šlo med ljudmi in posledica je bila polna cerkev ljudstva. Mestna gospoda iz Ljubljane, Kranja in Kamnika, med njo pa procesije kmetskega naroda iz raznih župnij, vsi prevzeti srčnega veselja in trdnega zaupanja do nebeške Matere: — to so bili slikoviti in ganljivi prizori ob Marijinih praznikih v Velesovem. Večkrat so morale biti pridige pred cerkvijo, da so bile vse romarske množice deležne božje besede.

Takrat je slovela sicer tudi božja pot na Sv. Višarajah. Toda zaradi velike oddaljenosti in težavne poti na goro so le posamezniki obiskovali cerkev na višarski višini. Večina je bila zadovoljna z romanjem k velesovski Materi božji, ter opravila tukaj svojo pobožnost. Kolikokrat je odmevala v ti tihi dolini, ter se vzdigovala proti nebeškemu oboku stara národna pesem: »Za Bogom častimo Marijo najprej, iz srca zdihnimo k svoji Materi zdej!«

Samostan dominikanskih redovnic in njih božjepota cerkev pa nista bila *v nobeni zvezi z župnijsko cerkvijo svete Marjete v Velesovem*. Ta je stala ob začetku doline nekoliko proč od samostana. Njena vzvišena lega nad cesto, ki pelje v Cerklje, ji je dajala mično podobo. Kraj je ohranil do nanašnjih časov ime *sveta Marjeta na Trati*, ker je bila župnijska cerkev

posvečena ti svetnici. Pripadala je do leta 1163. veliki cerkljanski župniji, oglejski očak Udalrik II. pa ji je podelil omenjenega leta krstne in pogrebne pravice s samostojnim duhovnikom. Župniki so se šele potem, ko je samostan prenehal, preselili v izpraznjene samostanske prostore, samostanska cerkev Matere božje je postala župnijska in le pokopališče je ostalo še pri sveti Marjeti na Trati.

Dobra misel se je sprožila leta 1858. Samostan, ki je bil vsled odloka cesarja Jožefa II. izpraznjen, je imel veliko sob, v katerih ni nihče stanoval. Zato naj bi postal *dom opešanim duhovnikom*. Ljubljanski škof Anton Alojzij Wolf je že dobil z Dunaja dovoljenje, naj izroči kranjski verski zaklad v tem smislu oskrbovanje samostana velesovskemu župniku Janezu Rantu. Leta 1860. je ogledal samostan tudi Wolfov naslednik škof Jernej Widmer ter bil z določbo zadovoljen. Začeli so že nabirati doneske, da se uravna ta koristna stvar. Toda ni bilo resne volje in lepi načrt je šel po vodi.

III.

Oglejmo si zdaj še *življenje, ki je vladalo v samostanu*. Urejeno je bilo po pravilih ustanovnika svetega Dominika. Nune so nosile predpisano obleko, redno opravjale molitvene ure ter imele prednico, ki je odločevala v vseh samostanskih zadevah. Obljubile so ji pokorščino ter jo

spoštovale kot svojo gospo-mater. Poleg tega so vzgojevale žensko mladino, jo poučevale v potrebnih vedah in napeljevale k lepemu življenju. Skrbele so za okrašenje tabernaklja in milostne Marijine podobe. Kadar je umrla kakšna redovnica, je opravil samostanski duhovnik za pokojno sveto mašo in molitve. Potem je spremljala krsto vsa družina v spodnje prostore cerkve, kjer so bile *grobnice*. Tukaj so se vrstile dolge jame, vdolbene v stenah. Krsto so potisnili v notranjost zidovja in po dovršenih molitvah zazidali, zunaj pa zapisali ime redovnice, ki počiva v dotični steni. Te podzemlske grobnice, ki bi jim rekli katakombe, so se ohranile do sedanjega časa.

Kako pa je bilo z zaprtijo? Ali so morale biti velesovske nune vedno v samostanu?

V tem oziru so imele precej polajšave. Smele so hoditi v spremstvu prednice v bližnjo okolico na sprehod, toda se vrniti skupaj v samostan. Poleg tega so jim bile dovoljene še druge ugodnosti. Ko pa je zapovedal papež Benedikt XIV. leta 1742. strogo zaprtijo (klavzuro) vsem redovnicam, je njegov ukaz precej trdo zadel velesovske dominikanke. Poslale so prošnjo v Rim, da bi dobile spregled omenjenega papeževega odloka, toda došel je odklonilni odgovor. Tedaj jim je kapucin pater Joahim kot njih izredni spovednik napravil novo *prošnjo s sledečo vsebino*:

»Določbo Vaše Svetosti sprejmemo z vda-

no pokorščino, vendar prosimo milostno dovoljenje:

1. Da bi smele s sorodniki in z drugimi dobrimi ljudmi, ki nas obiščejo, govoriti na določenem kraju brez mreže v navzočnosti dveh samostanskih sester.

2. Da bi ob posebnih slovesnostih lahko v samostan prišle ženske z dovoljenjem prednice, moški pa s škofovim dovoljenjem.

Vzroki, vsled katerih upamo doseči uslišanje, so:

1. Naš samostan je precej daleč od mesta, zidan na samoti pod gorami.

2. Bati se je, da bi ne dobivale novink, ker do zdaj nismo bile vajene tako stroge zapore.

3. Tudi redovnicam v Mekinjah pri Kamniku se je dovolila enaka olajšava, kakršno me prosimo.

4. Ako bi ne bila uslišana prošnja, bi trpele naše dobro ime, češ: prav niso živele, zato so prejele bolj stroga pravila.

Dano v Velesovem dne 23. sept. 1744.

Prošnjo so podpisale redovnice, 14 po številu:

Marija Beatrika Fabiani, prednica, Terezija plemenita Petenegg, superiorica, Suzana Groffenberger, Roza plemenita Zerker, Katarina plemenita Plautzhoffen, Konstancija plemenita Erberg. Ivana plemenita Flednigg, Antonija plemenita Maskon. Alekcija plem. Nahod, Hiacinta plemenita Abfaltrer, Ana plemenita Ab-

faltrer, Nepomucena plemenita Schoberg, Avgustina plemenita Scherrenburg.

Šele po dolgem pismenem boju je prišla zmaga. Dne 17. julija 1745 je dospel iz Rima odgovor, ki ga je poslal papežev tajnik Jožef Livizzani. V odgovoru je bila dominikankam dovoljena tista polajšava, kakršno so imela gledé klavzure že v prejšnjih časih.

IV.

Veliko let je dokončala prvotna velesovska cerkev. Nune bi bile rade imele novo in zaradi množice romarjev večjo, toda niso mogle spraviti skupaj denarja, da bi začele z delom. Končno se jim je vendar spolnila želja. *Leta 1771. je bila sezidana sedanja hiša božja*, ki jo prištevamo najlepšim v ljubljanski škofiji.

Po kamenitih stopnicah pridemo do njenega pročelja, nad katerim se vzdiguje zvonik. Trojni vhod pelje v notranjščino cerkve, ki je 38 metrov dolga in s kapelami 19 metrov široka. V mogočnem velikem oltarju vidimo krasno sliko Marijinega oznanjenja; v ladji, ki ima nekako sorodnost z ljubljansko uršulinsko cerkvijo, pa je šestero oltarjev. Vse oltarne podobe so umotvoril spodnje-avstrijskega slikarja Kremser Schmidta. To je tista veličastna šola, v katero se je hodil poučevati slikar Leopold Layer iz Kranja. Posebej moramo omeniti *podobo Marijinega oznanjenja* v velikem oltarju. Tu je vse tako izraženo,

da nam v srce sega tisti blaženi trenotek, ko je sveta Devica odgovorila nadangelu Gabrielu, da ponižno sprejme božje poslanstvo ter se vda kot Gospodova dekla volji Najvišjega. Bolj lko gledaš Marijo, lepša se ti zdi. Res, skoraj taka je morala biti v onem velikem trenotku, ko je pre-jela čast božje in naše Matere.

Pod to podobo pa je še posebej prestol ti-ste, ki jo imenujemo v lavretanskih latanijah zdravje bolnikov, pribežališče grešnikov, tolažnica žalostnih in pomoč kristjanov. *Marijina milostna podoba* je izrezljana iz lipovega lesa, 50 cm visoka in 17 cm široka. Sveta Devica sedi na prestolu, držeča v rokah Jezusa, ki sloni na njenem desnem kolenu. Oba imata krono na glavah. Kip je shranjen v pozlačeni kovinasti omari in spredaj zavarovan s steklom. Dolgo časa je v Velesovem navada, da nosita Marija in njen lju-beznivi Sinček dragoceno obleko, ki je različna v raznih dobah cerkvenega leta. O božičnih in velikonočnih praznikih, o Velikem in Malem Šmartnu sta okrašena z zlato, o binkoštih z rdečo, o manjših godovih z belo ali rožasto, v adventnem in postnem času pa z vijoličasto obleko.

O starosti Marijinega kipa mólči zgodovina. Ne bomo se motili, če trdimo, da je kip od pam-tiveka. Nihče še ni slišal, da bi bil nadomeščen kdaj z novejšim. Zato je opravičena sodba, da je ohranjen prav iz one dobe, ko je bil ustanovljen samostan. *Res častiljiva 700 letna zapu-ščina!*

Tisoči in tisoči so že gledali to Marijino podobo ter se priporočali tisti, ki jo podoba predstavlja. Mariji je podeljena moč od Boga, zato je njena moč velika. Oblast ji je dana kot Materi, zato je kot Mati ljubezniva in usmiljena.

Velesovski samostan pa je prestal tudi marsikaj hudega. Prišle so stiske, ob katerih je odpovedala človeška pomoč ter ostalo le zaupanje na pomoč od zgoraj.

Binkoštni prazniki leta 1471. so bili strašni za našo domovino. Pridrli so Turki prvič na Gorenjsko in pustošili po raznih krajih. Binkoštni torek so gospodarili v Ljubljani. Veliko meščanov je zbežalo na grad, med njimi tudi škof Žiga grof Lamberg. Za grajskim zidovjem so bili dobro zavarovani in z višave gledali, kaj se godi v mestu. Najprej je začelo goret v minoritskem samostanu. Nihče ni gasil, zato je segel ogenj na vse strani, Turki pa so poljubno ropali po hišah. Kmalu je bila v plamenu avguštinska cerkev s samostanom. Koliko uničenih dragocenosti! Po dovršitvi strašnega dela je poslal Izak-paša svoje čete proti Škofji Loki v Kranj. En oddelek je divjal skozi Kokro na Koroško, drugi oddelek pa proti Šenčurju v Velesovo. Tukaj so Turki porušili samostan in odpeljali več nun v sužnost. Kakšne muke so morale prestajati revice v oblasti razbojnikov! Prav taka usoda je zadela tudi redovnice svete Klare v Mekinjah pri Kamniku.

Trdo preskušnjo je dočakal velesovski samostan ob času, ko se je začelo širiti po Kranj-

Kremser-Schmidt: Sv. Stefan

skem luteranstvo. Predikant Luka Avnič je motil leta 1570. ljudi v velesovski okolici z novo vero. Štiri luterane, med njimi predikanta Avniča, so zgrabile krepke pesti samostanskih hlapcev in jih pognale proti Ljubljani. Iz te dobe omenjamo poročilo poslanca Franciška Barbaro, ki je postal pozneje oglejski očak. On je zaradi papeževega povelja obiskoval l. 1593. župnije in samostane na Kranjskem, da je videl posledice luteranstva. O Velesovem je zapisal: »Samostan ima dobre dohodke. Njegovo oskrbovanje so izročili nekemu baronu Dinzo, ker je trdil, da je katoličan. Toda Dinzo si je hotel prilastiti redovno premoženje, poleg tega so tudi njegovi sinovi začeli hoditi po samostanskih prostorih, da redovnice niso imele miru pred njimi. Posrečilo se mi je vendar z mnogim trudom, da sem pregnal te ljudi iz samostana in postavil za upravitelja spoštovanega moža, lepega vedenja in primerne starosti.«

Tretja nadloga je zadela Velesovo l. 1599., ko je nastala kuga v Ljubljani in se širila povsod okoli. Tudi v samostanu Marijine doline je zahtevala svoje žrtve. Nune niso upale več skupaj prebivati. Iskale so zavetje pri sorodnikih ter se vrnile v samostan šele potem, ko je prenehala bolezen.

Zadnji in najhujši udarec pa je zadel Velesovo cesarski odlok z dne 3. julija 1782. Takrat je prišla za samostan po njegovem 544 letnem obstanku zadnja ura. Med samostani, ki jih

je vlada cesarja Jožefa II. določila, da prenehajo, je bil tudi velesovski. Menda zato, ker je bilo njegovo delovanje usmerjeno bolj za pobožno življenje, ne pa toliko za občni blagor. Dominikanke so ostale sicer še lahko v samostanu, novih redovnic pa niso mogle več sprejemati. *Častita družba Bogu posvečenih devic je bila obsojena k počasni smrti.* Zadnja prednica Marija Agneza Plauz (Plavec), doma v Železnikih, je umrla leta 1797; zadnja izmed vseh dominikank, Avgušтина plem. Bartoloti, pa je zapustila svet dne 21. februarja 1834. pri uršulinkah v Škofji Loki.

Samostan je prenehal, ni pa prenehala božja pot. Ljudje niso pozabili Marije, temveč so jo obiskovali kakor poprej. Velesovski župnik, ki je prebival poprej pri cerkvi svete Marjete na Trati, se je preselil pozneje v novo župnišče pred samostanom. Od leta 1880. dalje biva župnik v starem samostanu, opravlja v samostanski cerkvi božjo službo in oskrbuje dušno pastirstvo. Tako je ostalo do sedanjih časov. Tudi nekdanji romarski shodi niso pozabljeni. Naj omenimo naslednje:

Dne 2. julija, god Marijinega obiskovanja, dohajajo vsako leto božjepotniki iz bližnjih župnij Šenčur, Cerklje in Šenturška gora. Te procesije so ljudje obljubili ob času večjih nesreč in obisk Velesovega še vedno zvesto držé. Na dan svetega Primoža obišejo velesovsko Mater božjo romarji iz Preddvora, binkoštni torek pa iz šen-

čurske podružnice Voglje. Župljani iz Domžal nimajo določenega dne, navadno pridejo v začetku meseca junija. Sploh je prostorna velesovska cerkev polna romarjev ob vseh večjih Marijinih godovih, najbolj pa na praznik Malega Šmarna in Roženvensko nedeljo.

Velesovski župnik Jurij Varl opisuje v svoji knjižici milosti, ki so jih prejeli Marijini častilci na tem kraju po blaženi Devici Mariji. Med drugimi dogodki poroča o sledeči čudoviti rešitvi:

Ob času Napoleonove vlade na Kranjskem (1809—1813) so Francozi nabrali v naših krajih več vojakov, jih pripeljali v Gorico in zaprli v četrto nadstropje vojašnice. Tukaj so premišljevali slovenski fantje svojo žalostno usodo. Kdo ve, kako daleč jih bodo gnali naprej in če bodo še kdaj videli svojo domovino! Med njimi je bil tudi *Aleš Zadnikar, doma iz Olševka, šenčurske fare pri Kranju*, mlad čvrst korenjak, star dvajset let. Hudo domotožje ga je pripravilo do sklepa, da bo ubežal Francozom, naj ga stane, karkoli hoče. Ko so njegovi tovariši že zaspali, je odprl okno vojašnice in se spustil iz visočine z vzklikom: »O velesovska Mati božja, pridi mi na pomoč!« Padec je bil smrtno nevaren, toda Aleš je imel trdno zaupanje na Marijino varstvo, saj je šel že velikokrat na božjo pot v Velesovo, ki je prav blizu njegovega rojstnega kraja Olševka. Pri padcu je priletel na trda tla, vstal nepoškodovan in bežal iz Gorice

proti Solkanu. Bal se je vojaške straže, pa nihče ga ni zasledoval. Da bi se ognil javnim potom, je hodil skozi trnovski gozd ter dospel čez poljanske in škofjeloške hribe na sorško polje. Od tu je srečno prišel v rojstno vas Olševk. Vendar tudi doma ni bil varen zaradi Francozov, ki so imeli leta 1813. še nekaj mesecev zasedeno kranjsko deželo. Zato se je tako dolgo skrival po samotah kamniških planin, da so Francozi zapustili naše kraje.

V svoji domovini je živel Aleš Zadnikar do jeseni leta 1870., ko je umrl kot osemdesetletni starček. Rad je pripovedoval, kaj se je godilo v tistih časih in kako je bil na priprošnjo velesovske Matere božje rešen francoske sužnosti.

Da, sveta Devica je imela vsekdar sočutje s pomoči potrebnimi. Skoraj bi rekli, da je jokala z nesrečnimi in jim naklanjala milosti svojega maternega srca. Kje je človek na svetu, da bi ga ne obsevalo solnce? In kje je človek, da bi ga ne obsevali žarki Marijinega usmiljenja? Stara ljudstva so izginila in prišla so zopet nova, pa vsa so okušala dobrote mile roke Matere božje. Na njo so se z zaupanjem obračali prebivalci zemlje. In to zaupanje jih ni varalo. Kakor iz vedno polnega zaklada so se vsipale milosti iz Marijinega naročja na njene otroke. Segale so v borne kočice in v palače mogočnikov, na postelje bolnikov in umirajočih. Vedno bolj je rasla njena slava, množile se njene cerkve, krasili se njeni oltarji. Vse to go-

vori in glasno vpije, kaj je sveta Devica kristjanom. Dragocena krona, ki jo je položil Bog na njeno glavo, ni iz zlata ne iz srebra ali iz biserov, temveč je sestavljena iz njenega zaslužnja in iz njenih lepih čednosti. Zato ima pa Marija moč, pomagati v raznih potrebah. Okoli nje se zbirajo reveži na vsem svetu. Četa za četo prihaja k nji in ona ima vedno odprte roke za pomoči potrebne.

Mi jo imenujemo tako pogosto Mater, kakor bi je ne znali drugače imenovati ali pa kakor bi se ne naveličali pozdravljati jo s to domačo besedo. Da, res! Lepšega naslova ji ne moremo dati. Z zaupanjem se torej izročajmo v njeno varstvo in večkrat recimo: »Pozdravljena Kraljica, Mati milosti, življenje, sladkost in upanje naše, pozdravljena!« To hvalnico so peli že v pradavnih časih romarji na božjih potih, mornarji v hudih viharjih in duhovniki vsak dan v svojih molitvah. »Kdor mene najde, najde življenje in prejme zveličanje od Gospoda« — tako se glasi beseda božje modrosti in se bo glasila v Marijino slavo kakor mogočen šum, dokler bo krožila zemlja v svojih tečajih.

Cerkev in njene umetnine

Ponatis iz knjižice „Velesalo“, l. 1914. z malimi spremembami in dopolnili

Prvotna cerkev je segala od vzhoda proti zahodu in je bila bolj majhna. Dne 2. julija 1607 je ljubljanski škof Tomaž Hren posvetil v Velesovem cerkev in altarje sv. Magdalene, sv. Uršule, vseh svetnikov, sv. Štefana in sv. Doroteje, in sicer na prošnjo patrijarha Franciška Barbara, ker je bila cerkev razsvečena. Goriški nadškof Karol Mihael je obiskal Velesovo dne 5. julija 1767. Takrat je bila že stara cerkev podrti in nova v delu. Župnija je štela tačas okoli 700 duš. Dne 8. julija 1775 je pa obiskal Velesovo goriški nadškof Edling.

Sedanja župna cerkev — posvečena Marijinemu Oznanenju — je obrnjena od juga proti severu in je izmed najlepših cerkva v škofiji. Posvečena je, to kažejo znaki na oltarnih mizah, ne ve se pa, kedaj. Napis nad glavnimi vrati nam pove, da je bila dozidana leta 1771. Glasi se: *QVInIs Detrita saeCVLIIs De noVo oLorIo-sae DeIparae obLata.*

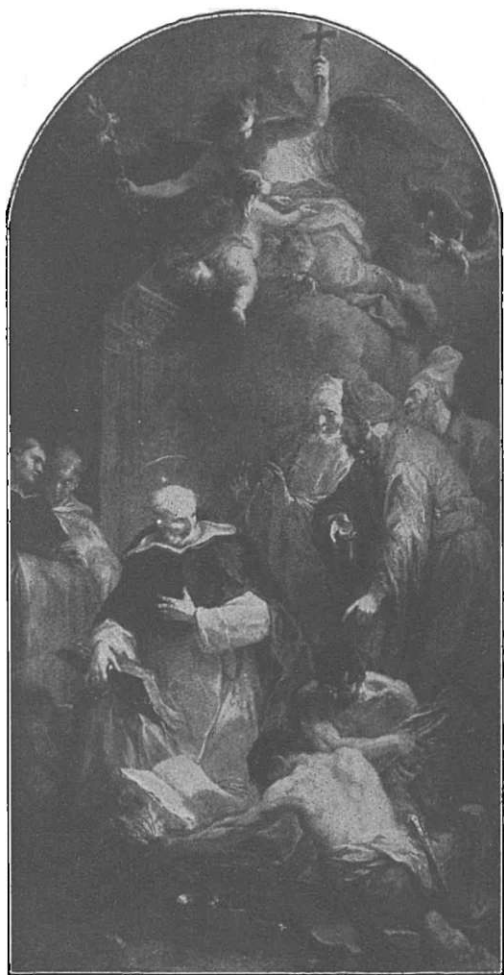
Po naše bi se to reklo: Po petih stoletjih obrabljena, je bila vnovič pozidana v čast slavni

Bogorodici l. 1771. (Ako namreč sešteješ črke, katere so Rimljanom pomenile tudi številke, dobiš letnico 1771.)

Po 14ih kamenitih stopnicah se pride do lope pred cerkvijo, nad katero se dviga zvonik. V njem so trije zvonovi. Veliki (26 stotov) je iz Samassove livarne iz l. 1856.; srednji in mali sta bila po vojni vlita v l. 1922. v strojnih tovarnah in livarnah v Ljubljani. Skozi trojna vrata se pride v cerkev. Prvotno so bila na pročelju le glavna vrata, stranska pa so bila na straneh. Pozneje pa so iz oken ob glavnih vratih napravili dvoje vrat in koder so bila poprej na straneh vrata, so sedaj okna. Ko stopiš v cerkev, ostrmiš. Po zunanosti, ki je razven pročelja docela priprosta, sodeč, bi menil, da zagledaš priprosto vaško cerkev. Odpre se pa pred Teboj hiša božja, na katero bi bilo ponosno lahko vsako mesto. Na njo se po pravici lahko obrnejo besede psalmistove: Vse njeno veličastvo je od znotraj. (Ps. 44.) Tu je vse lepo, zidava in oprava. Ne dragoceno radi snovi, iz katere je narejeno; — stavba ni marmorna in oprava je vsa lesena, pač pa dragoceno radi umetniške izvršitve. Zidana je cerkev v baročnem slogu, ima eno ladjo z eno kapelo na vsaki strani. Ker je zidana za nunski samostan, zato ima velik kor, ki ga hodniki nad stranskimi oltarji vežejo z oratoriji ob obeh straneh velikega oltarja, od katerih je pa oni na evangeljski strani že podrt.

Dolga je cerkev 38 m, široka v prezbitერიju 9 m, v ladji 12 m, s stranskima kapelama vred pa 19 m; visoka v ladji 16½ m, sredi cerkve pa 19.80 m.

Prikupno jo dela lepo razmerje med posameznimi deli, krasno je ogredje in čedne na lahko pozlačene glave stenskega stebrovja (pilastrov), mojstersko izpeljani oboki, jako primerno razdeljena okna, skozi katere lije mehka prijetna svetloba po vseh prostorih. Zidavi primerna je tudi vsa notranja oprava. Cerkev ima razen velikega, šestero stranskih oltarjev in sicer na moški plati: sv. Jožefa, sv. Vincencija Fererskega in sv. Štefana mučenca; na ženski strani pa sv. Janeza Krstnika, sv. Dominika in sv. Katarine mučenke. Sicer so priprosti: razven oltarne mize in malih nastavkov za mašne table ima vsak le še okvir za oltarno sliko in par kipov. Toda ti okviri so fino rezljani, okusno pozlačeni, kipi umetno izdelani. Nenavadno lahka je streha nad lepo prižnico, tudi natančno rezljana in pozlačena. Duhovito so zamišljene in mojstersko izvršene lesene ograje na korih. Orjaški je pa veliki oltar. Do vrha meri nad 11 m. Razven tabernaklja, ki je bil prvotno dokaj čeden, pozneje pa precej pokažen in še-le l. 1908. po prvotnem načrtu nekoliko popravljen, je za pobožnega romarja gotovo »tron«, v katerem stoji stari romarski kip Matere božje, glavna dragocenost vse cerkve.

Kremser-Schmidt: Sv. Dominik

Za umetnost vneti obiskovalec pa se bo radoval nad ljubkimi angeljčki, ki obdajajo prej omenjeni »tron« M. B., čudil se velikim, pa vendar tako lahkotno vrhu oltarja sedečim kipom angelov, in natančno ogledal umetno izrezljane štiri reliefe (vzbočene podobe), vdelane v velike podstave obeh oltarnih stebrov. Kažejo nam pa ti 4 reliefi: Marijino brezmadežno Spočetje, Rojstvo, Obiskanje in Vnebovzetje. Naredil jih je neznan podobar (I. M. Z.) l. 1776. po štirih slikah Val. Metzinger-ja, visečih sedaj na koru.

Že ta kratek opis dokazuje, da je velesovska cerkev res dom krščanske umetnosti, kakor malokatera. Pa če vprašaš: Kdo je napravil načrt za to krasno stavbo, za lepe oltarje, kdo zidal, kdo izvršil vso bogato rezbarijo, mojstrske kipe svetnikov in angelov, dobiš na vse to kratek odgovor: Se ne ve več. Pozabljena so njih imena, njih delo pa kaže še danes, da so bili res mojstri, ki so znali svojo reč. Biti so morali tudi verni možje, ker dvigajo njih umotvori še danes človeška srca kvišku; kar spričuje ljudska sodba, da se malokje tako lahko moli, kot v velesovski cerkvi.

Vse umetnine pa nadkriljujejo prelepe slike na vseh sedmerih oltarjih. Dahnila jih je na platno mojstrska roka Janeza Martina Schmidt-a iz Kremsa na Nižje Avstrijskem, navadno imenovanega Kremser-Schmidt. (Rojen je bil 2. sept. 1718., umrl 28. jun. 1801.) Prišteva se med najboljše slikarje svoje dobe. Velesovske slike pri-

čajo, da po pravici. Majhni posnetki, pridejani tej knjižici, kažejo le umetno sestavo živahnih skupin. Lepe polne barve, ki dajo tem skupinam še-le toploto in življenje, moraš pa priti gledat v velesovsko cerkev.

Najpreje se ti prime oko slike Marijinega Oznanjenja v velikem oltarju. Visoka je do 5 m in $2\frac{1}{2}$ široka. Bolj ko jo gledaš, lepša se ti zdi Marija! Sama ponižnost in čistost jo je. Res, nekako taka je morala biti milostipolna dekla Gospodova v onem velikem trenutku. In Gabriel, kako veličasten in vendar ob enem ponižen je! Knez nebeški in »služabni duh v strežbo poslan tistim, ki bodo prejeli delež zveličanja«. (Hebr. 1. 14.) Visoko nad tema dvema pa plava bel golobček — podoba sv. Duha in nad njim večni Oče, obdan od angeljskih glav. Od njegovih v podobi križa razprostrtih rok lije blagoslov na izvoljeno Devico in po njej na vesoljni svet. Saj nam je v onem trenutku pokazal največjo ljubezen, ko je poslal svojega Edinorojenca na zemljo.

Slika sv. Jožefa kaže rednika Jezusovega ob njegovi smrti. Dasi precej temna, je vendar mojstrsko izdelana, le da je sv. Jožef kot varuh Gospodov in Marijin naslikan preveč mrliško in preveč zdelan od smrtnih težav, tako da se ti zdi, kakor bi umiral navaden kristjan.

Iz obraza sv. Katarine žarno blišči krščanska krepost. Vidi se, kako svetnica prezira vse

posvetno in se daruje Bogu v popolni ljubezni. Ena najbolj živih skupin.

Sv. Dominik kleči na enem kolenu pred plamtečim ognjem, na katerem sežiga krvnik svetnikove knjige, pa jih ne more sežgati, ker se jih ogenj ne prime.

Pretrsljiva je, skupina bolestnikov, zlasti matere z mrtvim detetom, pred sv. Vincencijem.

Vsa nepremagljiva moč žive vere in krščanske ljubezni odseva iz sv. Štefana, kakor tudi besno sovraštvo iz njegovih morilcev. Miren in slovensen je krst Jezusov, pri katerem se posebno odlikuje resna, mogočna postava Krstnikova.

Vse slike kažejo, da jih je delal res od Boga nadarjen, pa s krščanskim duhom prepojen umetnik.

Velika usluga se je storila domači umetnosti, da so se ta lepa dela v letih 1909—1914 na Dunaju res umetniško prenovila. Leto poprej (1908) pa je bila tudi vsa cerkvena notranjost okusno prenovljena. Poprej so cerkev in slike kazale že le prežalostne znake razpada. Cerkveno zidovje zlasti oboki so bili vsi razpokani; slike pa so močno otemnele in se luščile, da bi v nekaj letih bile popolnoma razpadle.

Cerkveno poslopje popraviti so pomagali razni dobrotniki, ponajveč iz Kranja. Stroške za prenovljenje slik pa je prevzela tedanja cesarska vlada na Dunaju.

Velesovska cerkev nam prav jasno kaže vse žalostne sadove zatiranja samostanov in cerkva.

Gotovo značilno je, da nekdam tako bogati cerkvi in samostanu ni ostala ne ped zemljišča. Še živeči možaki pa pripovedujejo, da je oskrbnišтво pred dobrimi 50. leti prepuščalo nekdanja samostanska zemljišča zastonj ljudem, ki so se zavezali plačevati davke od njih, samo zato, da se jih je iznebilo, ker je imelo pri obdelovanju vedno izgubo. Tako so razmetavali cerkveno imetje in v imenu prošvete zatirali samostane.

Župnija Velesovo je sedaj majhna in revna — šteje ca. 630 duš. — Kako bi mogla tako majhna in revna župnija vzdrževati tako veliko in dragoceno cerkev. Redni cerkveni dohodki za to ne zadostujejo. Potrebna je izdatna in pogostna pomoč državne oblasti za popravila in vzdrževanje te lepe baročne cerkve, da se ohrani ta kulturno-zgodovinski spomenik še poznim rodom.

Mati božja v Velesovem

*Velesovska Gospa, vsa milostna,
Kraljica naših src, pozdravljena!
V naročju rajsko Detece držiš,
po njem nam božje milosti deliš.*

*Let sedemsto te naš tu rod časti.
Tolažba si bila mu vedno ti.
Še danes skloni k trumi se otrok!
Odvrni šibo križev in nadlog!*

*Zaupno k tebi dviga se naš glas:
V skušnjavah silnih ne zapusti nas!
Utrdi vero — naših src zaklad
in v dušah čuvaj upanja pomlad.*

*V družinah vlada naj ljubezni raj!
Po tebi Bog nam vsem nebesa daj.
Za verne duše prosi milostno,
da kmalu v večno srečo pridejo.*

Viri:

1. Urbar velesovskega samostana iz l. 1458. (Danes se nahaja v arhivu Državnega muzeja v Ljubljani.)
2. Fr. Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. IV. knjiga, l. 1915, V. knjiga (uredil M. Kos) 1928.
3. Schumi: Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain, II. odd. I. zv., Ljubljana 1884.
4. J. Parapat: Doneski k zgodovini velesovskega samostana. Letopis Matice Slovenske, l. 1873.
5. Listine velesovskega samostana. Danes se nahajajo v arhivu Drž. muzeja v Ljubljani in na Dunaju.

Literatura:

1. Wl. Milkowicz: Die Klöster in Krain. Archiv für österreichische Geschichte, 74. zv., l. 1889.
2. M. Kos: Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije (1933. l.).
3. Fr. Kos: Zgodovinski paberki iz loškega akraja. V. Mera in denar. Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, II. letnik, Ljubljana 1892. l.
4. Fr. Vatovec: K starejši upravni in gospodarski zgodovini loškega okraja. Ljubljana 1927.

5. Robert Barovalle: Zur Geschichte der steierischen Masse. Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark. 29. letnik, Graz 1935.

6. Fr. Kovačič: Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuju. Časopis za zgodovino in narodopisje. 10. letnik, Maribor 1913.

7. Fr. Kovačič: Spodnjepolskavski urbar iz l. 1504. Časopis za zgodovino in narodopisje. II. letnik, Maribor 1905.

8. Anton Mell: Beiträge zur Geschichte des Untertanswesens in Steiermark. Mitteilung des historischen Vereins für Steiermark. 41. zv., Graz 1893.